

DIAGNOSI COMARCAL DE LES GARRIGUES

Estudi pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques
(25 de gener de 2002)

Capítol 12. Síntesi final

La comarca, el petit país que és la comarca, és una construcció de segles, fins i tot de mil·lenis. Sobre d'aquesta realitat afegim o eliminem artefactes o activitats en funció d'allò que considerem com a indispensable i/o com a nou; potser no ho és tant o no ho és gens de nou, o, si es presenta una opció realment innovadora, ¿ha de suposar una ruptura?. De la centúria acabada les Garrigues en treuen un balanç de despoblament i pobresa; es voldria passar pàgina, però tampoc es vol o es pot renunciar a una cultura de mil·lenis.

El llunyà país d'al-Zaytûn

No és casualitat que el topònim identificador de la comarca no faci referència a cap ciutat, ni faci referència tampoc a cap nom perdut en els temps històrics. Al contrari, és un nom ben de descripció territorial i ben actual, a partir del qual ja podem començar a intuir que la comarca apareix marcada per una realitat física determinant, que no respon a cap unitat de tipus històric, ni tampoc al protagonisme d'una vila que es converteix en punt de confluència de les relacions socials i econòmiques dels encontorns.

Les garrigues són, ni més ni menys, això, una formació vegetal de no gaire més de metre i mig d'alçada presidides pel garric, una forma degradada d'alzina de fulles coriàcies i punxegudes adaptades a la secada. La vegetació que pertocaria de manera natural a la comarca, tret d'alguns indrets més elevats de la serra de la Llena, serien els alzinars de l'alzina carrasca més eixuta acompanyada d'espècies arbustives. D'alzinedes poques se'n troba i en el seu lloc abunden les pinedes, quan no les garrigues autèntiques o, més rarament, formacions encara més degradades com les brolles de romaní o bruc d'hivern.

Gairebé era obligatori que darrera el nom d'una vegetació empobrida aparegués un territori perifèric en relació als gran corrents humans i als centres creadors de riquesa. No es pot parlar estrictament de rerapaís, perquè les Garrigues viuen fortament abocades a la plana oberta; en qualsevol cas sí que les Garrigues són terra de ruralitat en el sentit més tradicional, amb una toponímia i una activitat fortament marcada per les activitats agrícoles i pels objectes, la vida, els animals i les plantes del camp. L'escriptor Vidal Vidal resumeix en el seu article sobre les Garrigues "Tan a la vora i tan lluny", publicat en el monogràfic dedicat per la revista *Ressò de Ponent* el març de 1992, el fet de la proximitat física de la comarca, que s'acompanya d'un allunyament mental i moral de la capital pròxima que és Lleida i d'altres capitals.

No és una condició inherent al caràcter perifèric, però sí que en reforça les connotacions el fet que no aparegui una capitalitat comarcal clara o destacada i que la capitalitat es disputi, *de facto* per bé que no administrativament, amb diversos centres veïns. Res més

natural, en conseqüència, que a l'hora de delimitar la comarca administrativa resultés molt difícil i complicat assumir el territori de la comarca coneguda popularment per Garrigues, i això ha estat l'origen de múltiples malentesos.

Encara darrerament, el conegut Informe Roca proposa la recomposició dels límits comarcals per incloure-hi els municipis occidentals avui pertanyents al Segrià. Allò que l'informe proposa d'afegir tampoc és tota la zona que s'autodefineix com a Garrigues; per la part occidental falten els municipis de Sunyer i Alfés i per la part oriental ja se sap que hi ha uns municipis que s'han considerat històricament de la Segarra, mentre per la part nord ni les Borges Blanques ha tingut clara històricament la seva pertinença garriguenca. I és que el concepte primigeni de Garrigues és tan físic que ni els límits municipals serveixen per definir la comarca i caldria assignar-lo també a les parts secaneres i accidentades dels termes de Serós, Aitona, Juneda, Arbeca, les Borges o el mateix Castellans.

Al cap i a la fi resulta que la delimitació que més s'apropa a la comarca popular de les Garrigues és la de la Denominació d'Origen de l'Oli de les Garrigues, si es descompten els municipis més orientals. Aquesta seria una manera més d'embullar la madeixa de la identificació comarcal, si no fos que la Denominació d'Origen de l'Oli fos bastant més que una placa de presentació institucional. El Consell Regulador de la DO és, avui per avui, l'únic punt d'encontre de les institucions econòmiques principals de la comarca, les cooperatives agràries, i l'exponent de la base econòmica encara fonamental, l'oli. No endebades la comarca actual fou coneguda durant els àrabs com al-Zaytûn, país d'oliveres, i aquest sí que és un tret d'identitat major.

No són les garrigues les quines identifiquen el paisatge comarcal, són les oliveres que arribaren en el període ibèric de la fortalesa prehistòrica dels Vilars (Arbeca) i a partir d'aleshores guanyaren altiplans i costers a base de bancals. I de les oliveres la reina és la varietat arbequina, una varietat que a canvi de rendiments més aviat baixos dona un oli de baixa acidesa i excepcional qualitat i té, a més a més, una gran rusticitat i és capaç d'explotar els sòls magres i la feble pluviometria comarcal. L'olivera no ha estat sola, sinó en cultura promíscua i/o en fileres alternes amb els llegums i els cereals, que avui han desaparegut, o amb la vinya i, sobretot, l'ametller, que encara es pot veure en molt llocs. L'olivera ha estat, en tot cas, cultiu comercial històric per excel·lència i el símbol per antonomàsia de la comarca, que actualment l'ha adoptat com a principal imatge turística.

Com tants altres caràcters i especificitats territorials, l'al-Zaytûn roman a través del temps, no sense canvis i adaptacions. L'arbre s'expandeix o regresa seguint el ritme dels mercats i també d'algunes grans gelades. En els anys 1970 perdé una bona extensió en profit de l'ametller; però a partir de l'entrada a la Comunitat l'any 1986 s'ha produït el moviment contrari i l'olivera viu avui encara un moment dolç que pot veure's una mica enterbolit per la darrera gelada del desembre de 2001. L'expansió actualment en marxa tampoc sembla hagi d'alterar massa el paisatge; però l'expansió del regadiu, ni que sigui de suport, li dona un rerafons d'intensificació que ha de transformar els equilibris ambientals de la zona; plantacions més denses, major ús de l'adobat, plaguicides per combatre nous agents nocius. A propòsit dels regadius de suport, que han de permetre cobrir un objectiu bàsic de majors rendiments i, sobretot, uns rendiments regulars, sembla que entre els actuals bombejaments des de l'Ebre i els

futurs des del canal Segarra-Garrigues s'hauria de cobrir tota la comarca i no generar unes discriminacions molt perjudicials per als pobles que puguin quedar privats de reg. El futur de l'olivera depèn, però, més dels mercats que no pas del reg i aquí sí que qualsevol previsió és una incògnita. S'han dipositat les màximes esperances en fer de l'oli un producte exquisit i selectiu a imatge del vi, l'únic camí per a guanyar valor afegit i mantenir la competitivitat de l'oli comarcal enfront de les grans àrees productores del mediterrani; però el consum exclusiu de l'oli com a additiu gastronòmic fa molt difícil aquesta sortida. Sinó, queden les vies més convencionals de millora de la comercialització i la imatge de l'oli local; són ja molts anys d'esforços per unir la producció d'oli en cooperatives de segon grau, com ara Agroles de les Borges, i per unir la millora i promoció en organismes com el Consell Regulador, la Fira de l'Oli o un Centre Català de l'Oli, d'ubicació encara imprecisa. Els avenços són lents i el camí no és fàcil en una comarca on cada poble té voluntat pròpia de ser i per davall de la imatge exterior d'unitat afloren aviat les diferències; són uns altres dels signes d'identitat a tenir presents.

Garrigues de l'Urgell, Garrigues de la Segarra, Garrigues del Segrià.

Ni tot són garrigues, ni tot són oliveres. Els contrastos es produeixen en múltiples direccions i comencen per les condicions físiques i ecològiques, pel mateix relleu. En relació als grans relleus del país o a la serralada prelitoral que li dona l'espatlla, la comarca de les Garrigues presenta una condició primera de plana; però, es tracta d'una plana força clivellada i contrastada en el seu interior. En el sentit més propi del terme, la plana arriba quan cap al nord s'arriba a les cotes més baixes, a la part pròpiament dita de la plana d'Urgell on desapareixen fondals i serres.

Els municipis d'Arbeca, les Borges Blanques, Puiggròs, Juneda i part del de Castellans constitueixen una àrea ben diferenciada del territori garriguenc, on els relleus suaus i la presència de materials sedimentaris més tous, argiles en especial, ha facilitat la colonització i aprofitament del territori. També és una zona de menors precipitacions, de boires i de condicions climàtiques més extremes, que històricament ha hagut d'afrontar vicissituds naturals importants. D'ençà que el 1865 començaren a arribar les aigües del canal d'Urgell, aquesta àrea planera ha millorat la seva sort en relació a la resta del territori i ha remarcat la seva personalitat i identificació urgellencs.

Encara avui els regadius del canal d'Urgell representen la base de diferenciació més important de les Garrigues per les seves múltiples implicacions. D'entrada és una diferenciació reduïda a nivell de territori, els regadius urgellencs representen només una sisena part de les 48.000 ha conreades a la comarca. Però és una diferenciació molt important i decisiva a nivell de població i d'activitat; els municipis regats sumen amb les Borges Blanques un 60% dels 19.273 habitants de la comarca. A més a més, ha estat una diferenciació amb múltiples implicacions naturals, econòmiques i socials.

Les Garrigues dels regs urgellencs aporten per començar un medi molt singular, un medi humit amb la característica vegetació de ribera, la fauna limícola i els peixos d'aigua dolça, que si ve han estat molt reduïts pels entubaments i l'agricultura intensiva, troben nous medis de desenvolupament en els nous pantans de regadiu i en l'extensió de tractaments més respectuosos amb el medi. Els canals, per altra part, no solament són el

camí de l'aigua, sinó que l'últim tram del canal principal i la sèquia quarta que travessen la comarca representen un medi d'una gran riquesa natural, paisatgística i també d'arqueologia industrial, motiu d'associacions ecològiques com La Banqueta de Juneda i base de propostes institucionals de parcs urbans i zones de protecció.

Si en el sentit ambiental la part baixa de les Garrigues s'identifica plenament amb les planes regades de l'Urgell, tan o més elevada és la seva identificació en l'àmbit agrari. Els problemes agraris dels regadius urgellencs són fonamentalment els de la fruita dolça, la poma i la pera, i la ramaderia intensiva, porcs i pollastres, comuns a les planes ponentines i tots ells sectors poc subjectes als ajuts comunitaris i dependents dels mercats. Per a la fruita el repte sempitern és el de la comercialització i el guany de mercats exteriors en un context de consum defallent, missió per a la qual caldrà veure si serveix la cooperativa de segon grau Actel, a la qual s'han afegit algunes cooperatives locals. Per al porc i el mateix pollastre, la competitivitat del sector es troba assegurada per les grans indústries pinsaires o càrniques, que, amb tot, no es poden sostreure a les crisis cícliques de preus en uns sectors de marges molt reduïts i que han vist dibuixar-se una amenaça nova amb les crisis sanitàries.

Des de l'entrada en funcionament del canal d'Urgell el reg ha permès majors rendiments, produccions més intensives, indústries agràries, més valor afegit i més feina i això s'ha traduït a nivell econòmic i social. A diferència del pobles de secà, els de regadiu creixen fins el 1920; després i fins avui dia resisteixen millor la davallada demogràfica que afecta les àrees rurals i que ha buidat els secans. Avui són pobles més grans, amb més botigues i oficines obertes al públic i també amb petites indústries i empreses de serveis que han tingut generalment el seu origen en els petits tallers que abans donaven només servei als residents del poble.

Representa el tan pregonat canal Segarra-Garrigues una oportunitat similar a la viscuda pels regs de l'Urgell?, aquesta és l'esperança d'alguns garriguencs. Malgrat les il·lusions acumulades, quan arribaran, les prop de 6.000 ha del Segarra-Garrigues augmentaran els contorns de la plana regada cap a una zona de transició, però més aviat consolidaran la part del regadiu actual sense afegir massa a la societat i l'economia locals. Primer perquè es completa el regadiu, sobretot, dels termes urgellencs ja regats i només s'abraça algun municipi nou molt petit, com la Floresta o el Cogul. Després perquè els temps no estan, com abans, per la intensificació agrària i el creixement de l'agricultura familiar.

A banda dels municipis del regadiu urgellenc i la seva ampliació, les diferències intracomarcals resulten molt menys pronunciades i tenen una projecció social i econòmica molt puntual. Fent un esforç diferenciador es poden definir unes Garrigues més segrianenques o, en la terminologia històrica, del Pla de Lleida, que són les que comencen a aparèixer a ponent a partir d'una línia que va de Granyena a Castellldans. Es tracta d'unas Garrigues de relleus més planers, secada extrema i les típiques plataformes tabulars segrianenques, que es corresponen amb una vegetació més pobre i pròpia de màquies, amb el PEIN del Mas de Melons com a emblema, i amb el domini del cereal d'hivern. La superfície afectada és, però, reduïda i té un incidència escassa sobre el tarannà local, per bé que l'extensió dels regadius derivats del canal Segarra-Garrigues i l'embassament de l'Albagès pot ajudar a transformar en un futur poblacions com Granyena de les Garrigues i el Cogul.

Cap a llevant les diferències són encara més difícils de percebre a nivell de territori. Més pluviometria i temperatures una mica més fredes, acompanyades de potents estrats calcaris donen unes condicions que comencen a identificar-se amb les de la Segarra. El bosc s'hi desenvolupa més esponerós i apareixen alzinars més humits; però això s'esdevé a la part més pròxima a la línia de carenes amb la conca, a Fullella i Tarrés, on el bosc s'ha recuperat ràpidament sobre les extensions abans conreades. En canvi, molt més significativa resulta la presència de la vinya, que cal atribuir a la proximitat dels municipis de la Conca de Barberà i segarrencs immediats i a la influència de la demanda de les grans cases de cava i vi del Penedès. Al costat de la vinya els afloraments de calcàries donaren peu a una important artesanía de pedra entre els segles XIX i XX, que en els anys 1980 ha estat substituïda per empreses industrials de pedra natural.

El bon vi no surt de les terres més càlciques i compactes orientals, sinó de les més soltes i silíciques situades al peu de la serra de la Llena, on les grans cases del Penedès (Codorniu) o de la plana (Castell del Remei) han comprat finques i elaboren a partir d'elles vi selecte. L'excel·lent vi produït per Castell del Remei a partir del raïm de la zona, que ha rebut puntuacions màximes a nivell estatal i internacional, invita clarament a la potenciació i la creació de cellers en la mateixa zona, per bé que la seva petitesa i la dispersió i diferències de la Denominació d'Origen Costers del Segre que l'aixopluga representin un inconvenient. És una de les esperances dels petits municipis de la Poble de Cérvoles i el Vilosell, que gaudeixen també de l'atractiu dels espais del PEIN de la Serra de la Llena i Prades.

Potser caldria una última precisió sobre les grans formes comarcals i aquesta s'introdueix sempre amb certs dubtes i recels perquè no deixen de mancar-hi microrelleus contrastats al seu interior; és l'altiplà estiregassat que va de Bellaguarda fins a prop d'Almatret i que algun autor anomena altiplà de Maials. L'altiplà té unes condicions climatològiques lleugerament més humides i fredes que la part oriental i constitueix, sobretot, un mar d'oliveres i ametllers que s'ha traduït en uns trets econòmics i socials força confluents. La potent economia oliverera de l'altiplà feu que en el segle XIX els pobles adquirissin un gruix notable; cap d'ells ha assolit una supremacia clara, i potser perquè tots ells volen tractar-se d'iguals, han acabat seguint camins comarcals diferents. Per qüestions d'accessibilitat i històriques, la Granadella ha desenvolupat amb els anys alguns serveis administratius puntuals; però no ha acabat d'assumir funcions centrals.

Una plataforma clivellada de SE a NO.

La diversitat física de les Garrigues es pot contemplar de dues maneres; la diversitat d'algunes parts més grans o municipis del seu territori, que s'ha acabat d'analitzar, i la diversitat de gra més fi que descobreix les formes més petites; fondals, comes, costers, plans i serres que seccionen tot el territori comarcal. La força d'aquestes microformes varia molt també segons uns llocs o uns altres de la comarca; els desnivells i contrastos augmenten cap al sud-est a mesura que ens apropem a la línia de carenes que limita la conca del Segre. Mentre, cap al nord i est la comarca s'entrega ja a les planes de l'Urgell i el Pla de Lleida descrites anteriorment.

Les microformes del territori garriguenc no constitueixen, en qualsevol cas, un trencaclosques sense ordre ni concert, sinó que s'avenen a les formes que els torrents

han anat modelant al peu dels lindars de la serra de Vilobí, de la Llena i la carena que migparteix les conques del Segre i l'Ebre. Es tracta de la forma arborescent típica de la xarxa hidrogràfica amb les petites valls que conflueixen sobre les principals de la Femosa, riu Set i Vall Major, que aboquen, al seu torn, al riu Segre. Però, resulta tanmateix una xarxa molt esfilagarsada, on predomina netament l'orientació SE-NO, amb algunes línies d'inclinació més tirant a E-O resultat d'antics paleocanals d'erosió.

Les Garrigues constitueixen, en definitiva una plataforma, producte dels estrats dipositats en l'antic mar terciari de la Depressió Central, clivellada pels canals d'erosió. Tot acompanyant la traça d'aquests canals i seguint seccions molt similars, es dibuixen les diferents formes del relleu i els aprofitaments amb elles relacionats.

De la plataforma o plataformes antigues poques en queda de ben disseccades, i la seva presència augmenta cap al sud, quan la xarxa es fa menys densa. Les plataformes o altiplans més amplis han estat massivament ocupats pels conreus arbustius, vinya, olivera i ametller, amb una presència que varia al ritme de les conjuntures comercials. Quan les plataformes són massa estretes o els afloraments rocosos més contundents, l'ocupació agrícola no hi ha acabat de reeixir i es mantenen o refan els boscos; són les *serres* del llenguatge popular, que no fa massa anys eren la base, també, d'un aprofitament ramader intens; el PEIN dels Bessons i les Marqueses en són un bon testimoni.

En els fons dels canals trobem habitualment els *fondals*, corredors estrets d'entre 30 i 100 metres d'ample en els quals la migradesa de les aigües rarament forma o requereix el manteniment d'un mínim llit fluvial i que en alguns casos han requerit un sanejament amb la instal·lació moderna de tubs de drenatge. En els fondals es formen els sòls més grassos, fet que unit a la inversió tèrmica n'ha fomentat l'ús cerealícola i també els horts, per la disponibilitat d'aigua. Tant els darrers usos com els primers es troben avui en crisi i han esdevingut relativament marginals, de manera que l'abandonament sovinteja en aquestes finques del fons de vall.

Entre els fondals i les plataformes, els costers constitueixen el capital agrícola per excel·lència de les Garrigues, guanyat a base de l'esforç secular de construcció de murs de pedra seca i d'abancament. A la vora del mur es col·loquen generalment els ametllers que enfonsen les arrels i respecten la construcció, mentre a l'interior es planta l'olivera o la vinya, històricament amb conreus intercalats de cereals i llegums. De fa uns anys, el gran repte de l'agricultura comarcal és el manteniment d'aquests espais abancalats que encaixen malament amb les exigències de la mecanització i les pràctiques de l'agricultura moderna. Els pendents dels costers són, en qualsevol cas, molt variables; quan són excessius si acaba fent forta la vegetació natural, quan són més suaus, és el mateix fons de vall que s'acaba desdibuixant i apareixen aleshores uns contorns ondulats, les *comes* del llenguatge popular, intensament utilitzades per l'agricultura.

La incidència de les clivelles no s'acaba aquí i els punts de confluència de la xarxa de torrents o, si es vol, de fondals representen els punts estratègics escollits pels assentaments humans. Avui pot semblar xocant que els nuclis garriguencs s'assentin a tocar de cursos com la Vall Major, el riu Set o la Femosa que generalment no porten gota d'aigua. No sempre ha estat així i, en qualsevol cas, l'aigua que estacionalment aconduïxen ha servit per moure els molins de farina o oli, per regar els horts i abeurar els animals i les persones.

Encara més, les comunicacions històriques i actuals entre els pobles de la comarca i entre aquestos i els veïns venen condicionades absolutament per la xarxa hidrogràfica. Tot resulta fàcil si una persona es vol relacionar en sentit NO-SE, prenent els fons de vall, generalment prou amples, o agafant els altiplans, que segueixen una mateixa direcció. Sempre hi ha excepcions i el fet que el trajecte del riu Set entre el Cogul i Cervià de les Garrigues s'hagi de fer encara per una pista correcta, però sense asfaltar, no encaixa gens amb les necessitats i les possibilitats de comunicacions fàcils actuals. Sigui com sigui, tot es complica si es vol prendre el sentit contrari, la direcció NE-SO, i aquesta és la gran assignatura pendent de les comunicacions viàries comarcals, que es concreta en dos puntals bàsics, la LP-7013 i la C-233. A peu de la serra de la Llena, la LP-7013 és una estreta carretera de muntanya que no se sap ben bé si algun dia s'haurà de millorar; caldria inversions substancials per a millorar-ne el traçat i l'existència d'un trajecte alternatiu fora de la comarca, per Vilanova de Prades, obliga a un estudi més acurat d'aquesta via important per a les relacions comarcals. Per la seva banda, la comarcal C-233, l'anomenat eix de les Garrigues indispensable per a millorar la comunicació des les Borges Blanques amb la part occidental de la comarca, avança lentament i ha de solucionar un tram del Soleràs a la Granadella particularment enrevessat. Més al sud, les condicions de planura dels trams viaris entre Castellans, el Cogul, Granyena de les Garrigues i Torrebesses possibiliten velocitats de disseny molt més ràpides i representen una alternativa o complement a la C-233 a tenir molt en compte.

Eix de l'Ebre i eix del Francolí; projecció i divorci comarcal.

Si a algun lloc porten, de manera natural, les clivelles de la comarca de les Garrigues aquest és el riu Segre i la seva plana al·luvial, i si de relacions humanes es tracta, el punt de referència obligat és la capital històrica de la vall del Segre, Lleida. Per a les poblacions de les Garrigues, Lleida sempre ha estat un punt de contactes i relacions freqüents i molt més ara, quan els seus 112.035 habitants (1996) la distancien clarament de capitals comarcals com les Borges Blanques, amb 5.190 habitants.

Lleida és capital i alhora porta i lloc de pas entre la mediterrània i l'interior peninsular i la vall de l'Ebre i el posicionament estratègic del conjunt de la comarca de les Garrigues queda determinat per la funció central de Lleida. No és un fet nou; ja una de les principals vies romanes que unia Tarraco amb la vall de l'Ebre es dirigia a Lleida travessant les Garrigues i les cròniques recorden la pervivència dels trànsits en aquesta via. Avui, les Garrigues són en relació a Lleida un lloc de pas de les principals xarxes viàries i ferroviàries amb el litoral tarragoní, sense oblidar la xarxa de gas, l'oleoducte i el cablejat telefònic, i això condiciona les relacions humanes i la dinàmica econòmica a l'interior de la mateixa comarca.

Les infraestructures que serveixen al trànsit entre Lleida i el litoral es van renovant i sumant. El 1976 entrà en servei l'autopista A-7, de Saragossa al litoral, mentre a la vella N-240 de Tarragona a Irun, construïda el 1855, remoregen els projectes de transformació en autovia; ja seria molt que s'acomplís l'autovia de Montblanc a Tarragona prevista en el Pla de Carreteres de 1985. Pel costat ferroviari la línia d'alta velocitat en construcció promet reviure l'ús del tren reservat ara a la línia de Lleida a

Barcelona i Reus per Picamoixons completada el 1879; però aquí més que sumar, la nova línia amenaça de fer desaparèixer la vella.

Totes quatre infraestructures passen, a més a més, per punts semblants o pròxims de la comarca; les clivelles físiques de La Femosa i la coma de l'Albi. En conseqüència, els seus efectes es concentren sobre les poblacions de que es troben al seu pas; Juneda, les Borges Blanques i Vinaixa. Fins als anys 1960 el tren i després la carretera han estat vies d'exportació i recepció de mercaderies i viatgers, que han estimulat la implantació de indústries i serveis i han condicionat el creixement urbà de les tres poblacions. Per altra part, tant el pas de la carretera com l'estació de tren han fet de les tres poblacions i més particularment de les Borges i Vinaixa, els punts de referència de les poblacions veïnes en els seus intercanvis amb l'exterior; si l'estació de Vinaixa contribuï al desenvolupament de l'estiueig i la segona residència als pobles dels encontorns, la de les Borges fou decisiva per a que la població esdevingués centre del comerç de l'oli a principis del segle XX.

L'eix de Lleida al Camp de Tarragona o eix del Francolí, si es vol, no és l'únic que travessa i estructura, d'alguna manera, les Garrigues, hi ha d'altres eixos històrics de Lleida amb el litoral. El primer té els mateixos punts d'origen i destinació, però travessa una àrea tortuosa, accidentada i poc habitada, el Priorat. No és un trajecte, evidentment, de grans fluxos, ni que s'hagi de revitalitzar a curt o a mig termini, malgrat la recuperació vinícola del Priorat, i les poblacions que com la Granadella se situen al seu no han escapat a una davallada socioeconòmica profunda, a diferència de les poblacions de la N-240.

La Granadella també ha estat cruïlla històrica d'una altra via històrica, la que portava de Lleida a l'Ebre i, concretament, a Flix a través de Bovera. Però aquesta via l'esquifit paper que havia arribat a tenir amb l'entrada en funcionament del nou eix occidental o de l'Ebre. No porta a zones tan habitades i actives com el Camp de Tarragona; però la carretera C-12 o eix occidental ha obert una via de comunicació inexistent entre el Pirineu i la Depressió de l'Ebre i el Llevant que pot generar uns fluxos i unes dinàmiques inesperats a curt o mig termini.

D'entrada, la nova via C-12 ha disminuït extraordinàriament les distàncies dels municipis occidentals de les Garrigues amb Lleida, que en molts casos es troben a menys de 30 o de 20 minuts, facilitant enormement els desplaçaments residència - treball i altres. La via també ha esdevingut el corredor principal de captació del trànsit d'aquesta part de la comarca i com a tal corredor pot beneficiar a mig i llarg termini les poblacions pròximes, des d'Alfés fins a Maials, per bé que la traça realitzada eviti els centres urbans.

La ubicació de l'Eix Occidental, malauradament, es troba fora dels límits administratius de la comarca de les Garrigues i s'allunya dels seus nuclis, circumstància que no ajuda gens a la seva articulació. No solament això, sinó que minva, d'alguna manera, les possibilitats de la Granadella com a centre vertebrador d'una àrea de desenvolupament econòmic en aquesta part del territori, incorporada volenterosament com a sistema de reequilibri de nivell 4 del Pla Territorial General de Catalunya (1995).

L'allunyament cap a ponent de l'Eix Occidental també accentua, per altra part, el distanciament entre la part oriental i l'occidental de les Garrigues. Naturalment, aquest distanciament hauria de reduir-se substancialment amb la millora de les vies transversals abans apuntada; però aquestes vies són eixos de comunicació de caràcter

local que poc incidiran en les poblacions que es troben al seu pas. En canvi, els dos eixos que surten de Lleida, cap al Camp de Tarragona i cap a Tortosa, tenen un potencial de projectar els llocs que es troben al seu pas prou més gran i fan més evident el buit que es troba entremig.

Els motius de la separació entre el ponent i el llevant garriguencs no són fàcils d'eliminar. A banda dels relleus descrits hi ha un altre element físic decisiu, i és l'efecte muralla de la serra de la Llena i Prades a l'hora de projectar les relacions de la ciutat de Lleida (o la vall de l'Ebre) cap al litoral mediterrani. Els testimonis de la separació van reapareixent a través de la història i ens han pervingut fossilitzats en aspectes com els límits dels bisbats actuals, de Tarragona a llevant i de Lleida a ponent, que reproduïxen fidelment els valisats de l'època sarraïna i tindrien reminiscències visigòtiques o anteriors.

La capitalitat discutida de les Borges Blanques.

La història ha volgut des de molt enrera que Lleida fos la capital de Ponent i la ubicació d'indústries i serveis ha fet que en el segle XX la ciutat excel·lís encara més sobre les viles de la plana ponentina. En conseqüència, els centres menors com les Borges Blanques, que han vist com la seva població creixia entre, han hagut d'acceptar de situar-se una mica a l'ombra de la gran ciutat. No és un fet nou i en el passat, quan durant els romans totes les Garrigues eren un carrer de Lleida i fins avançada l'edat mitjana que no es consoliden les viles, l'empresa de Lleida sobre les Borges Blanques i les Garrigues en general havia estat prou més forta. No en va, els habitants de les Borges es desferen del domini feudal i passen a ser lliures a base d'esdevenir l'abril de 1344 *carrer* de Lleida, títol certament que poc té a veure amb la significació actual.

La teoria dels territorials equilibrats vol que Lleida sigui la capital regional i al seu entorn les ciutats menors com les Borges organitzin els territoris comarcals. A l'hora de la veritat, Lleida no és solament la capital regional on es poden fer els estudis universitaris, rebre atencions mèdiques de la màxima especialitat, negociar en les delegacions dels ministeris i conselleries o assistir a sales multicinema. Quotidianament, 737 residents de les Garrigues (1996) es desplacen a treballar a Lleida ciutat, que és el principal mercat de treball de tots els pobles garriguencs, tret dels Omellons, Arbeca i Puiggròs. En sentit contrari, també alguns lleidatans treballen en indústries garriguencs, hi fan de mestres o, fins i tot, d'alcaldes, això a banda dels múltiples instal·ladors, transportistes o professionals que quotidianament van des de Lleida als pobles de les Garrigues a prestar-hi serveis.

L'estancament del cens demogràfic de la ciutat de Lleida entorn als 112.000 habitants des del 1991 o la recessió de la seva activitat industrial no han de fer oblidar que la ciutat creix en activitat i serveis, creix també físicament i amplia les seves funcions de centralitat. No sembla s'hagi de trencar aquesta evolució en el futur, sinó al contrari, perquè l'estació d'alta velocitat ferroviària, les vies de circumval·lació, el polígon logístic i altres possibles referents institucionals reforçaran la centralitat lleidatana. Per altra part, l'estancament de certes variables econòmiques urbanes amaga, en realitat, l'expansió de la ciutat cap als nuclis veïns i aquí sí que es beslluma, almenys, una oportunitat de creixement residencial i, fins i tot, d'activitat per alguns pobles situats a menys de 20 minuts de Lleida.

A banda de la presència cada cop més intensa en tot el territori, a hores d'ara Lleida a compleix clarament funcions de centre de comerç i de serveis especialitzats que són característics d'un centre comarcal i el frec a frec amb les Borges Blanques es fa inevitable. En realitat, tota la meitat occidental de la comarca, aquella que bascula sobre l'Eix Occidental, cobreix les seves necessitats de compres en mitjanes i grans superfícies, de roba, sabates, articles de regal, fotografia, electrodomèstics, mobles, dentistes i metges especialitzats, advocats, gestors i altres serveis a la ciutat de Lleida. Només la Granadella aconsegueix posar-hi un petit fre, gràcies a l'oferta volenterosa d'alguns serveis públics relacionats amb l'ensenyament, la sanitat o l'agricultura, i també el comerç de Flix aconsegueix captar clients entre els habitants de l'entorn de la Granadella; però es tracta de resistències menors.

Faria falta un gran impuls públic i privat per a que aparegués un centre en aquesta banda occidental de la comarca (i en la seva continuació natural cap als municipis veïns administrativament del Segrià), un esdeveniment que podria contribuir a aturar la recessió de tota la zona. La Granadella és com l'hereu històric natural, capital presumida de la comarca popular en raó de la seva seu d'arxiprestat i de baronia, capital que finalment recaigué en un centre exterior com les Borges Blanques. No és fàcil la recomposició d'una supremacia que, a més, és discutida pels veïns, i el normal és que es continuï assistint a fets paradoxals com la decisió recent de traslladar la seu de la Denominació d'Origen Garrigues de la Granadella a Lleida.

Lleida es mou i la competència arriba fins a les portes mateix de les Borges Blanques, a Juneda i Castellans, on posats a sortir de casa prefereixen anar a Lleida, on troben més a escollir i a més bon preu. Si això passa, però, és degut també a un cert ensopiment del comerç de les Borges i, una mica menys, dels seus serveis, per manca de renovació i manca de promoció. D'aquí ve que sobre la seva mateixa àrea natural d'influència, el comerç i els serveis de les Borges Blanques vegin el seu domini discutit pel comerç i els serveis de Mollerussa. Centre d'un entorn més poblat i esperonada per una dinàmica industrial remarcable, Mollerussa estén progressivament la seva influència cap als secans garriguencs i esdevé el centre de compres destacat de les poblacions d'Arbeca i Puiggròs. A poc més de 10 minuts de les Borges Blanques, Mollerussa supera la ratlla dels 10.000 habitants en el darrer cens de 2001 i ha de jugar forçosament un paper concurrent amb aquesta; però la parella de ciutats també pot trobar complementaritats i inèrcies afegides interessants sobre les quals caldrien reflexions afins.

En canvi, per la part sud-oriental de la comarca la influència històrica dels centres pròxims de la Conca de Barberà, l'Espluga de Francolí i Montblanc, i la més llunyana de Tarragona i Reus es troba actualment més aviat afeblida. Els vincles humans continuen vius; però a nivell de comerç i serveis les relacions són menors. En qualsevol cas, tots els nuclis de l'àrea compresa entre Fullella i la Pobla de Cérvoles se situen irremeiablement a mig camí de les Borges i l'Espluga de Francolí i Montblanc i s'han de veure implicats en les dinàmiques econòmiques i socials de la Conca.

Cada poble el centre del món.

Conta la història que a Juncosa Déu hi va clavar la punta del compàs i a partir d'aquí va traçar la circumferència terrestre; un monument ho testimonia i la història no podia ser menys certa; a l'indret gairebé més perdut de les Garrigues Juncosa mostra un estrany i

anormal dinamisme econòmic i social que es deu, fonamentalment, a la presència d'una setantena de granges de vedells enmig d'uns secanots que històricament se les han vist per abeurar la sola població. La veritat és aquesta; els pobles són i necessiten ser el centre del món, amb la seva vida pròpia i singular i el seu orgull; quan ho deixen de ser, la decadència està assegurada i aquesta ha estat la mala sort d'algunes de les poblacions de les Garrigues.

D'entrada pot semblar que no, que tots els pobles de les Garrigues són iguals. Cadascun d'ells té els seus territoris i els seves famílies de petits pagesos, els nous regadius localitzats que aprofiten fins la darrera gota, la producció d'oli i ametlles organitzada a l'entorn de la cooperativa, el capellà, el mestre i el metge, l'ajuntament, el centre social i la llar de jubilats, el bar, la pista poliesportiva i la piscina per l'estiu. Fins i tot, tots tenen també les seves cases grans de pedra, els carrers centrals tortuosos, les restes de l'antic castell, les seves esglésies també de pedra d'entre els segles XVII i XVIII, uns edificis cooperatius magnífics, el vedat de caça que dona uns bons ingressos per a millorar els camins, la seva festa de l'oli i el seu millor oli del món.

Vist de dalt tots els pobles garriguencs tenen el mateix valor i la comarca no podia trobar una bandera més democràtica, la de l'oli, que permet portar els visitants per itineraris que abasten totes les poblacions de la comarca. Els objectius de les institucions col·lectives són i han de ser també assegurar que totes les poblacions tinguin els mínims. A nivell de subministrament d'aigua, de xarxes d'aigua, sanejament, electricitat o telèfon i d'equipaments docents, sanitaris, culturals o esportius acostuma a haver-hi una bona cobertura; falten cobrir aspectes puntuals en determinats pobles i falta, potser, de manera més general, disposar d'uns moderns lligams viaris amb els pobles veïns. Per altra part, la forta presència de persones de la tercera edat requereix una adaptació i flexibilització dels equipaments d'atenció actuals, i algunes iniciatives s'hauran de prendre per l'acollida d'una immigració exterior present arreu i cada cop més important. Les comunicacions per carretera tenen, precisament, un dibuix de futur força clar i és el d'una malla quadrada i quasi regular. La malla, que té en els seus nusos els pobles actuals és el disseny igualitari que assegura a tots uns costos de mobilitat similars o, almenys, el més similars possibles. La malla es veu indefectiblement interrompuda als peus de la serra de la Llena i té dificultats de connexió en sentit NE-SO; però la creació i millora d'algunes vies n'augmentaria notablement les prestacions.

Tant o més que les propostes d'infraestructures i equipaments més convencionals, el repte que han d'afrontar de manera general les poblacions garriguenques és el de la concentració progressiva dels serveis als centres comarcals i regionals i el de la pèrdua del tren de les noves tecnologies. Com conservar el forn de pa, la botiga de comestibles o la caixa?; com garantir la presència d'un sortidor de benzina, de l'escola o del capellà?; com disposar d'una bona cobertura de televisions, mòbils o un bon cablejat telefònic?; com assegurar un subministrament energètic privat barat?. La iniciativa col·lectiva, dels ajuntaments o dels veïns, descobreix aquí i allà respostes puntuals que s'hauran de generalitzar.

Revitalitzar o, simplement, mantenir els pobles requereix idees i esforços per part dels seus habitants, i les respostes formen part de manera ineludible, d'un únic projecte, el de cada poble. Aquí, d'entrada, les capacitats de resposta són molt diferents. En un extrem, les poblacions de la plana, Arbeca, Juneda i, fins i tot, Puiggròs i Castellans, ho tenen més fàcil, per la seva magnitud econòmica i social, que assegura una bona dotació de

serveis, i per la seva proximitat i afinitat amb els centres més dinàmics de la plana. En l'altre extrem, les petites poblacions de la comarca com Fullea i Tarrés, amb menys d'un centenar de residents efectius, o com Granyena de les Garrigues, la Floresta, els Torms, el Vilosell i la Pobla de Cérvoles, que no arriben als 200, tenen problemes greus per retenir els serveis mínims com la botiga, l'escola i el forn de pa i manquen pràcticament de base humana per a iniciatives empresarials.

Grosso modo, aquestes desigualtats no deixen de presentar una certa lògica territorial. Els nuclis occidentals mantenen una base estrictament agrària i es troben immersos de fa anys en un fort procés de recessió, condició que comparteixen amb els dos nuclis del peu de la serra de la Llena. La recessió encara és més forta en l'arc que va de la Floresta a Tarrés, on la dinàmica s'orienta cap a l'abandonament de qualsevol tipus d'activitat i la dependència del treball en altres centres. Mentre, els municipis de la plana i de la franja central del secà en raó del seu mateix gruix demogràfic tenen una activitat agrària més important i s'han diversificat també cap a d'altres activitats, de manera que han resistit millor la recessió demogràfica.

Sinó, cada poble té o hauria de tenir la seva vocació i tots n'haurien de tenir alguna. Primer perquè determinats serveis, per més que semblin interessants, difícilment justifiquen la seva dispersió; tothom aspira a un museu i quasi ho aconsegueix, però la suma dóna una conjunt d'habitacles pels d'estris que generalment es troben tancats al públic i tenen un escàs atractiu. Després perquè de manera quasi natural els pobles exploten uns recursos que els hi són particulars o desenvolupen unes aptituds socials particulars.

A partir d'una iniciativa familiar que s'encomanà Juncosa esdevé la capital del vedell. Cervià enforteix la seva base d'arboricultura de secà i esdevé un poble de paletes, amb certes expectatives de creixement de la petita indústria. La Pobla de Cérvoles veu néixer iniciatives innovadores en l'atracció i acollida d'escolars i altres visitants, que li donen un perfil clarament turístic. Una situació similar a la del Vilosell, on destaquen les oportunitats de projecció a partir de la segona residència. Vinaixa ha esdevingut la capital de la pedra natural i es proposa d'enfortir la seva base industrial. L'Espluga Calba s'ha mantingut i renovat com a poble gràcies a la cooperativa de confecció iniciada pel seu mossèn l'any 1968. Tarrés juga totes les seves cartes en un projecte de gran centre de serveis socials que ha de servir per a regenerar el teixit social del poble,... D'aquesta manera, els vint-i-quatre pobles de les Garrigues arriben a construir la seva especificitat, com mai l'havien tingut. Abans cada poble es diferenciava bàsicament per la seva petita història i el sentiment de pertinença, que duia a versets dels tarannà de *a Fullea són les maques, a Tarrés no tant, a Vinaixa les lletges i a Montblanc, la flor del camp*, i tants d'altres. Ara són realitats econòmiques diferenciades, que haurien de permetre un gruix demogràfic i una dinàmica suficients per a garantir en cada un d'ells uns serveis mínims i moderns.

